

Norges Bank
Postboks 1179 Sentrum
0107 OSLO

Deres ref.:

Vår ref.:
18/10799-86 / KJD

Dato:
23.04.2021

Observasjon av Leonardo i 2020

I desember 2016 tilrådte Etikkrådet å utelukke selskapet Leonardo SpA fra Statens pensjonsfond utland på grunn av risikoen for grov korrupsjon. Selskapet hadde vært involvert i alvorlige korrupsjonssaker i fire land som skulle ha funnet sted fra 2009 til 2014. Samtlige korrupsjonsanklager gikk ut på at selskapet hadde betalt bestikkelser til offentlige tjenestemenn via agenter. Rådet mente at selskapet ikke hadde godtgjort i tilstrekkelig grad at det hadde målrettede interne korrupsjonsforebyggende prosedyrer som var gjennomført effektivt i virksomheten. Det avgjørende for rådet var Leonardos agentbruk og hvordan selskapet håndterte denne risikoen.

Norges Bank besluttet 5. mai 2017 å sette Leonardo til observasjon ettersom banken mente at selskapets tiltak mot korrupsjon ga tilstrekkelig grunn til å observere utviklingen fremover i tid. Rådet har i 2020 fulgt med på hvordan selskapet arbeider med utvikling og gjennomføring av sitt program for korrupsjonsbekjempelse. Rådet har også fulgt med på om det har dukket opp påstander om nye tilfeller av korrupsjon.

Rådet har hatt møte med Leonardo i januar 2021, og selskapet har både i for- og etterkant kommet med skriftlige svar på spørsmål fra Etikkrådet samt oversendt diverse dokumenter.

Dette er rådets tredje rapport om saken til Norges Bank.

Sentrale hendelser siden forrige observasjonsrapport ble avgitt i 2019

Korrupsjonsanklagene i India:

Ifølge Leonardo pågår rettsprosessene i India knyttet til salget av 12 AW101-helikoptre til det indiske forsvaret fremdeles. Det er også tatt ut siktelse mot Leonardo. Siden april 2018 har selskapet gjennom det italienske rettsystemet forsøkt å få avvist videre innkallinger fra indiske myndigheter, og har begrunnet dette med at selskapet ikke kan straffeforfølges to

ganger for samme forhold. Leonardo opplyser at selskapet fikk medhold i denne anmodningen i den øverste administrative domstolen i Italia i første halvdel av mai 2020.¹

Korrupsjonssaken i Indonesia:

Etter det Etikkrådet kjenner til, er heller ikke etterforskningen og rettsprosessen knyttet til korrupsjonsanklagene i forbindelse med salget av et AW101-helikopter til det indonesiske luftforsvaret (IAF) avsluttet, men Leonardo skal ikke være omfattet av etterforskningen. På grunnlag av rettsdokumenter fra prosessen vedrørende CEO i selskapet som kjøpte helikopteret fra AgustaWestland, har Etikkrådet hatt en dialog med Leonardo om denne saken i 2020.

Ny korrupsjonssak i Italia:

Høsten 2020 ble det offentlig kjent i Italia at to ansatte i Leonardo var anklaget for å ha betalt, samt ha lovet å betale, bestikkelser til en tidligere statssekretær i det italienske samferdselsdepartementet for gjentjenester på to områder av interesse for Leonardo som selskap. Den første tjenesten skal ha dreid seg om å legge til rette for bygging av en flyplass i Viterbo, Italia, mens den andre tjenesten skal ha gått ut på å påvirke hvem som hadde ansvaret for anskaffelsen av maritime sporingssystemer ("Vessel Traffic Services" – VTS) i den italienske kystvakten. Den italienske påtalemyndigheten presenterte sin anbefaling om tiltale av den tidligere statssekretæren og de to Leonardo-ansatte i siste halvdel av desember 2020.²

Etikkrådet har hatt utstrakt korrespondanse med Leonardo etter at rådet ble kjent med ovennevnte forhold. Ifølge Leonardo er ikke selskapet som sådan omfattet av etterforskningen. Utfra de opplysningene som selskapet har oversendt, og den informasjonen som rådet har innhentet andre steder, gjenstår det imidlertid fremdeles for rådet å avklare i hvilken grad de to ansatte handlet helt på egen hånd, og hva som i så fall har vært deres motivasjon for å gjøre dette.

Selskapets anti-korrupsjonsarbeid siden 2019

I den opprinnelige tilrådingen fra desember 2016 trakk rådet frem kartlegging og vurdering av korrupsjonsrisiko, antikorrupsjonsopplæring, varsling og agentbruk som de største risikofaktorene for Leonardo. Rådet har derfor hatt et spesielt fokus på disse områdene i observasjonen av selskapet. Selskapet har i løpet av observasjonsperioden også gått gjennom en prosess for å sertifisere selskapets antikorrupsjonssystem i henhold til den nye ISO-standarden på anti-korrupsjon – ISO 37001:2016. Dette har også gitt Etikkrådet større mulighet til å vurdere i hvilken grad Leonardo har en helhetlig tilnærming til korrupsjonsrisiko.

Korrupsjonsrisikovurderinger:

I forbindelse med observasjonsrapporten for 2019 opplyste Leonardo at det siden februar samme år hadde satt i gang en egen prosess for identifisering, vurdering og oppfølging av korrupsjonsrisiko (Anti-Corruption Risk Assessment – ACRA) som en integrert del av den overordnede ERM-prosessen. Leonardos enheter for henholdsvis risikostyring (*Risk Management Unit* - RMU) og antikorrupsjon (*Anti-Corruption Unit* – ACU) har ansvaret for gjennomføring og rapportering av risikovurderingen.

I observasjonsrapporten for 2019 påpekte Etikkrådet at det gjenstod å få nærmere informasjon om hvordan risikovurderingene «skreddersys» for de enkelte land hvor selskapet har

¹ Brev fra Leonardo av 12. august 2020.

² Il Sole 24 Ore, 5. oktober 2020: *Mazzette in cambio favori, Siri a rischio processo*, https://www.ilsole24ore.com/art/mazzette-cambio-favori-siri-rischio-processo-ADQvrit?refresh_ce=1; Corriere di Viterbo, 20. desember 2020: *Corruzione per l'aeroporto, indagato dipendente viterbese di Leonardo*, <https://corrierediviterbo.corr.it/news/viterbo/25607189/aeroporto-viterbo-corruzione-indagato-dipendente-leoardo-armando-siri.html>.

forretningsvirksomhet, herunder for de aktuelle forretningsområdene og tilhørende prosesser, og hva som er de viktigste kontrolltiltakene.

I forbindelse med observasjonen for 2020 fikk Etikkrådet en gjennomgang av Leonardos videreutvikling av ACRA-metodologien for vurdering av korrupsjonsrisiko på landnivå. Etter dette har rådet også fått ettersendt utfyllende skriftlig informasjon om denne metodologien. I tillegg har Leonardo gitt en presentasjon av risikovurderingen for et konkret land.³ Denne presentasjonen var imidlertid på et overordnet nivå, og ga kun et sammendrag av mottiltakene som Leonardo vil iverksette for å håndtere korrupsjonsrisiko i det aktuelle landet.

Opplæring i antikorrupsjon:

I observasjonsrapporten for 2018 påpekte rådet at det ikke hadde mottatt tilstrekkelig dokumentasjon på Leonardos opplæring i antikorrupsjon til å kunne vurdere om den tilfredsstillende grunnleggende krav og inneholder de elementene som er naturlig å forvente i henhold til bestepsaksis. I forbindelse med observasjonen for 2019 opplyste Leonardo at det i løpet av samme år hadde slutført arbeidet med å utarbeide nye programmer for opplæring i antikorrupsjon for alle ansatte, ledere og selskapets tredjeparter. Etikkrådet fikk også en demonstrasjon av kurset for de ansatte, samt anledning til å se nærmere på innholdet i de konkrete casene. I sin vurdering merket rådet seg spesielt at selskapet hadde lagt vekt på å tilpasse programmene til selskapets risikobilde, og at programmene inkluderte *case* og simuleringer.⁴

Leonardo har opplyst at opplæringsprogrammet i antikorrupsjon for de ansatte nå er tilgjengelig på selskapets e-læringsplattform *HRevolution*. Det er obligatorisk å gjennomføre kurset, og deltakerne må også besvare forskjellige spørsmål knyttet til hovedtemaene i kurset. Dette gir selskapet en mulighet for å vurdere hvor effektivt kurset er. Ifølge selskapet hadde 56 prosent av de ansatte fullført kurset i midten av juli 2020. Ifølge Leonardo sendte hovedkontoret også ut en 'pakke' i slutten av mars 2020 til lederne for alle landkontorene og datterselskapene verden rundt med forskjellig opplæringsmaterieil i antikorrupsjon. Også her må mottakerne besvare forskjellige spørsmål knyttet til hovedtemaene i materiellet. Videre har Leonardo opplyst at det er i gang med å utvikle et eget kurs om bestikkelser, korrupsjon og påvirkningshandel med utgangspunkt i nylige endringer i Italias straffelov for selskaper («*Decreto legislativo 8 giugno 2001, n. 231*»).

I et møte opplyste Leonardo at de nå har besluttet å gjennomføre årlige anonyme spørreundersøkelser rettet mot samtlige ansatte for å få en oversikt over kvaliteten på selskapets antikorrupsjonsopplæring samt bevisstheten blant de ansatte omkring varslingsystemet og beskyttelse av varslere. Resultatene fra undersøkelsen vil bli brukt til å forbedre og oppdatere selskapets opplæringsprogrammer på jevnlig basis, og minst hvert tredje år. Første runde av undersøkelsen ble lansert i februar 2021.

Varsling:

I observasjonsrapportene for 2018 og 2019 påpekte rådet at det var påfallende at det ennå ikke var rapportert om krav om bestikkelser rettet mot selskapets ansatte eller tredjeparter i lys av at selskapet opererer i en rekke land som kommer svært dårlig ut på internasjonale korrupsjonsindekser.⁵

I de oppdaterte tallene for 2019, som Etikkrådet mottok i 2020, rapporterte imidlertid Leonardo om krav om bestikkelser. Totalt dreide 15 av de 82 mottatte varslene i 2019 seg om anklager om korrupsjon, hvorav seks dreide seg om krav om bestikkelser. Alle anklagene ble gransket av selskapets internrevisjon. Ingen korrupsjonshandlinger ble bekreftet, men det ble derimot noen tilfeller av andre økonomiske uregelmessigheter. Disse sakene dreide seg blant

³ Videokonferanse med Leonardo 13. januar 2021; Brev fra Leonardo av 9. april 2021.

⁴ Brev fra Leonardo av 12. august 2020; Videokonferanse med Leonardo 13. januar 2021.

⁵ Videokonferanse med Leonardo 13. januar 2021; Brev fra Leonardo av 12. august 2020.

annet om interessekonflikter og brudd på interne anskaffelsesprosedyrer og ble fulgt opp med disiplinære reaksjoner. I møte med Leonardo fikk Etikkrådet en overordnet gjennomgang av tre av granskningene selskapet hadde gjennomført av korrupsjonsanklager i 2020.

Leonardo har også opplyst at det har vært en stigende trend for mottatte varsler gjennom selskapets varslingsystem de seneste årene. I 2017, 2018 og 2019 mottok Leonardo henholdsvis 28, 68 og 82 varsler gjennom systemet. I denne forbindelse påpeker de at andelen varslere som opplyser om sin identitet, også har vært stigende i samme periode – fra 29 prosent i 2017 til 43 prosent i 2019 – noe selskapet tar som et uttrykk for økende tillit til varslingsystemet. Leonardo opplyser også at det nylig har revidert sine retningslinjer for håndtering av varsler, blant annet for å styrke beskyttelsen av varslere, ytterligere klargjøre rollene til de forskjellige kontroll-organene i selskapet, og for å gi selskapets ansatte økt beskyttelse mot falske eller ondsinnede varsler. Leonardo har også nylig oppdatert sin elektroniske varslingsplattform.

Agentbruk:

Både i observasjonsrapporten for 2018 og 2019 påpekte rådet at den største korrupsjonsrisikoen for Leonardos virksomhet knyttet seg til selskapets bruk av salgsagenter og andre tredjeparter for å fremme salget av selskapets produkter. I den siste rapporten la rådet likevel til grunn at selskapet hadde tatt flere grep for å redusere risikoen. I denne forbindelse trakk rådet både frem selskapets bakgrunnsundersøkelser og løpende monitorering av tredjeparter, det strukturerte opplegget for risikovurderinger av tredjeparter som nylig var etablert, samt planene om ytterligere reduksjoner av tredjeparter og kontrakter frem mot 2021.⁶

I forbindelse med observasjonen for 2020, opplyser Leonardo at det hadde til sammen 181 kontrakter med tredjeparter per 30. juni 2020, altså en reduksjon på ca. 13 prosent fra 2019. Antallet tredjeparter var imidlertid det samme som i 2019, altså 148.

Den pågående Covid-19 pandemien og reiserestriksjonene som følger av denne, oppgis av Leonardo som hovedårsaken til at selskapet ikke klarer å nå sine målsetninger når det gjelder reduksjoner av tredjeparter frem mot 2021 (5 prosent innen 1. kvartal 2020, og deretter ytterligere 5 prosent innen 1. kvartal 2021). Evalueringen av selskapets incentivprogram for reduksjon i bruken av tredjeparter har også blitt utsatt av samme grunn.

Ifølge Leonardo er det viktigste virkemiddelet for å redusere antall tredjeparter å etablere nye landkontorer eller datterselskaper i viktige markeder. Selskapet opplyser i denne forbindelse at det i løpet av 2019 og 2020 har etablert nye datterselskaper i fem land og har planer om å etablere seg i ytterligere tre land. I samme tidsrom etablerte selskapet representasjonskontorer i ytterligere tretten land. I samme periode har selskapet også lagt ned representasjonskontorene i to andre land. Det ene av disse har imidlertid blitt erstattet av et datterselskap.

Når det gjelder bakgrunnsundersøkelser av tredjeparter, oppgir Leonardo at antall kontrakter som ble avvist i 2018 og 2019 på grunn av "røde flagg", var henholdsvis ti og to.

For å kunne danne seg et enda bedre bilde av hvordan selskapet gjennomfører bakgrunnsundersøkelser av sine tredjeparter, har Etikkrådet også spurt Leonardo om å få mulighet til å gå grundig gjennom rapporten fra undersøkelsen av det aktuelle selskapet i Indonesia og CEO for dette selskapet. Dette har Leonardo stilt seg positiv til, men det vil ikke kunne la seg gjøre inntil videre på grunn av Covid-19 pandemien.

Leonardos antikorrupsjonssystem:

Som opplyst i observasjonsrapportene for 2018 og 2019 var Leonardo gjennom en større prosess i 2018 for å sertifisere sitt antikorrupsjonssystem i henhold til den nye ISO-standarden

⁶ Brev fra Leonardo av 12. august 2020.

på anti-korrupsjon – ISO 37001:2016. Sentralt i dette arbeidet har vært opprettelsen av den nye antikorrupsjonsenheten (*Anti-Corruption Unit – ACU*) og utarbeidelsen av et helhetlig opplegg for selskapets antikorrupsjonstiltak. Leonardo har delt den overordnede planen for antikorrupsjonsarbeidet i 2020 med Etikkrådet.⁷

Leonardo gjennomførte også for første gang en revisjon av selskapets implementering av ISO 37001 i 2020. Det var sertifiseringsselskapet som valgte ut hvilke enheter og prosesser som skulle gjennomgå i 2020, på grunnlag av en risikovurdering. Totalt gjennomførte sertifiseringsselskapet intervjuer med 74 ansatte i 17 forskjellige enheter av selskapet knyttet til et utvalg på 10 av de 24 risikoområdene/-prosessene som er definert i selskapets overordnede korrupsjonsrisikovurdering. Revisjonen bekreftet at alle de undersøkte prosessene gjennomføres i overensstemmelse med selskapets internkontrollsystem. Funnene fra ISO 37001-revisjoner kan deles inn i tre kategorier – A, B og C – hvor A dreier seg om alvorlige tilfeller av manglende etterlevelse, B mindre alvorlige tilfeller og C dreier seg om ikke-obligatoriske anbefalinger. Den aktuelle revisjonen hadde fire funn i kategori C.

På spørsmål fra Etikkrådet har Leonardo også stilt seg positiv til å la rådet få gå gjennom selve rapporten fra revisjonen, men dette vil ikke kunne la seg gjøre inntil videre på grunn av Covid-19 pandemien.

Generelt:

Leonardo viser for øvrig til at selskapet ble rangert i aller beste kategori – A – i forbindelse med Transparency Internationals undersøkelse i 2020 av antikorrupsjonsprogrammene til 134 av verdens største selskaper innenfor forsvarssektoren ("*Defence Companies Index 2020*"). Indeksen opererer med seks forskjellige kategorier (A-F), og det var kun ett annet selskap som ble rangert i den øverste kategorien sammen med Leonardo.⁸

Etikkrådets vurdering

Etikkrådet anbefalte i 2016 å utelukke Leonardo fordi selskapet ikke hadde godtgjort at det arbeidet effektivt for å forhindre korrupsjon til tross for at selskapet var involvert i korrupsjonsetterforskninger i flere land, og til tross for den betydelige korrupsjonsrisikoen i sektorer og land der selskapet opererte. Norges Banks beslutning om observasjon var begrunnet i usikkerheten om utviklingen fremover i tid. Mens utgangspunktet til Etikkrådet var de pågående korrupsjonsetterforskningene, var vurderingen av korrupsjonsrisikoen først og fremst knyttet til selskapets etterlevelsessystemer.

I observasjonsrapportene både for 2018 og 2019 konkluderte Etikkrådet med at Leonardo hadde godtgjort at selskapets arbeid for å forebygge, avdekke og håndtere korrupsjon hadde hatt en positiv utvikling siden observasjonen ble igangsatt. Dette inntrykket har også blitt bekreftet i 2020.

I forbindelse med observasjonen for 2019 påpekte Etikkrådet at det gjenstod å få nærmere informasjon om hvordan Leonardos vurderinger av korrupsjonsrisiko (ACRA) skreddersys for de enkelte land hvor selskapet har forretningsvirksomhet. Rådet har derfor notert seg at Leonardo har videreutviklet sin metodologi slik at det nå er mulig å utarbeide risikoanalyser som er tilpasset det enkelte land. På basis av den informasjonen som selskapet har delt med Etikkrådet, er det imidlertid ikke mulig for rådet å foreta en grundigere vurdering av hvor effektive de planlagte mottiltakene er.

Når det gjelder opplæring i antikorrupsjon, har rådet merket seg at selskapets online-kurs nå er tilgjengelig for alle ansatte på selskapets e-læringsplattform, og at det er obligatorisk å gjennomføre kurset. Rådet legger spesielt vekt på at Leonardo fra og med 2021 skal

⁷ Videokonferanse med Leonardo 13. januar 2021.

⁸ <https://ti-defence.org/dci/>.

gjennomføre årlige evalueringer av opplæringsprogrammene, ettersom dette er en nødvendig forutsetning for å kunne forbedre og videreutvikle selskapets opplæring i antikorrupsjon.

Etikkrådet har tidligere påpekt at den største korrupsjonsrisikoen for Leonardos virksomhet synes å være knyttet til bruken av salgsagenter og andre tredjeparter. Samtidig har rådet bemerket at selskapet har tatt organisatoriske og prosedyremessige grep for å redusere denne risikoen. Selskapet har i år opplyst at det ligger etter sin egen målsetting for reduksjon i antall tredjeparter, og oppgir at dette i stor grad skyldes reiserestriksjonene i forbindelse med Covid-19-pandemien. Samtidig har Etikkrådet merket seg at selskapet har etablert representasjonskontorer i flere land der det tidligere arbeidet gjennom tredjeparter. At tredjeparter har blitt avvist på grunn av "røde flagg", gir videre en indikasjon på at selskapets systemer for bakgrunnsundersøkelser av tredjeparter fungerer. Rådet finner det også tillitvekkende at Leonardo har åpnet opp for at rådet kan få gå gjennom rapporten fra bakgrunnsundersøkelsene av selskapet i Indonesia som rådet har hatt et spesielt fokus på gjennom hele observasjonsperioden, selv om dette ikke har vært mulig å gjennomføre på grunn av Covid-19 pandemien.

Etikkrådet har tidligere bemerket at det er påfallende at Leonardo ikke har rapportert om ett eneste tilfelle av krav om bestikkelser rettet mot selskapets ansatte eller tredjeparter, gitt at selskapet opererer i en rekke land som kommer svært dårlig ut på internasjonale korrupsjonsindekser. Rådet har derfor merket seg at Leonardo nå for første gang også har mottatt denne typen varsler. Samtidig har rådet også notert seg at det både har vært en stigende trend for antall mottatte varsler gjennom selskapets varslingssystem, og for andelen varslere som opplyser sin identitet. Dette kan være en indikasjon på økende tillit til varslingssystemet, hvilket er viktig for at systemet skal kunne fungere som forutsatt. I denne forbindelse mener rådet det også er positivt at Leonardo nå skal gjennomføre årlige evalueringer for å undersøke de ansattes bevissthet omkring varslingssystemet.

I forbindelse med observasjonen for 2019 noterte rådet seg at Leonardo var i ferd med å få på plass et helhetlig opplegg for selskapets antikorrupsjonstiltak som ledd i ISO 37001-sertifiseringen. I henhold til bestep praksis er det viktig at slike systemer kontinuerlig overvåkes og forbedres basert på både intern erfaring og på nye lover og standarder. Rådet har derfor merket seg at Leonardo har gjennomført en revisjon i 2020 av selskapets implementering av ISO 37001, og ser positivt på at selskapet også har åpnet opp for at rådet kan få innsyn i rapporten fra denne revisjonen.

Etikkrådet mener at gjennomgangen ovenfor viser at den positive utviklingen i Leonardos antikorrupsjonsarbeid i det store og hele har fortsatt i 2020. Helhetsinntrykket er at selskapet har gjort mye for å styrke sitt arbeid for å forebygge, avdekke og håndtere korrupsjon siden observasjonen ble innledet i 2017. Leonardos åpenhet og vilje til å dele informasjon har også vært viktig for rådets tillit til at dette arbeidet går i riktig retning. Rådet har også merket seg at Leonardo ble rangert i beste kategori i forbindelse med Transparency Internationals nylige undersøkelse av antikorrupsjonsprogrammene til en rekke selskaper innenfor forsvarssektoren.

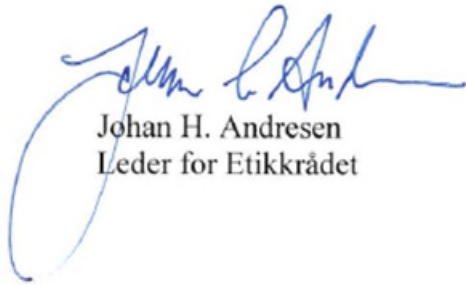
Det er imidlertid to forhold som er sentrale for vurderingen av risikoen for at selskapet skal medvirke til grov korrupsjon. I tillegg til selskapets antikorrupsjonssystemer, vil vilkåret for å anbefale utelukkelse av selskapet fra SPU også kunne være oppfylt dersom det avdekkes ytterligere grove korrupsjonstilfeller i selskapets virksomhet i observasjonsperioden.

Etter rådets syn kan det ikke utelukkes at forholdene i Italia som rådet er blitt kjent med siden forrige observasjonsrapport, vil kunne kvalifisere som grov korrupsjon. I så fall er det viktig å få klarlagt om de involverte har handlet uavhengig av selskapet, og om selskapet kunne ha gjort mer for å forhindre det som har skjedd i den konkrete saken. Selv om Leonardo oppgir at selskapet som sådan ikke er omfattet av etterforskningen, er det likevel av vesentlig betydning for rådets vurdering av fremtidig risiko å få belyst saken nærmere. Informasjonen som rådet hittil har innhentet vedrørende saken og de involverte, er ikke tilstrekkelig til å gi et

tilfredsstillende svar på dette, og rådet mener derfor at observasjonen bør videreføres inntil videre.

Etikkrådet vil fortsette observasjonen av Leonardo i påvente av at det fremkommer mer informasjon vedrørende den aktuelle saken i Italia. Rådet vil også følge med på om det skulle fremkomme informasjon om nye grove tilfeller av korrupsjon i selskapet, og hvordan selskapet responderer på disse.

Med vennlig hilsen

Johan H. Andresen
Leder for Etikkrådet